

Komenského Boží svět jako „pochmurný chaos temnot“

Autor: Miriam Prokešová

Abstract

Comenius' God's world as "gloomy darkness of chaos". – According to Comenius human beings are beings of three lights – inner light (soul), external life (physical body) and the light of God. Human beings are also both microtheos and microcosmos. Microtheos means that we carry God himself within ourselves. Microcosmos can be understood as the universe in us. God is the abyss of eternity and human beings are abysses of nothingness – if we carry God within us, we become both – the abyss of eternity connected with the abyss of nothingness. The world is gloomy chaos of darkness, and it is up to the individual himself, if he decides to light or darkness.

Keywords: light – eternal good, darkness, nothingness**Klíčová slova:** světlo – věčné dobro, temnota, nicota

O životě J. A. Komenského víme, a neustále se to traduje, jak velice těžký jeho osud byl a jak ho doslova stíhala jedna rána za druhou. A obdivujeme jeho sílu a odhodlání, schopnost i přes veškeré tragédie neklesnout až k zemi, ale vzchopit se a jít (aktivně žít) dál.

Sám J. A. Komenský ve věnování ve svém spisu *Via lucis* o sobě hovoří jako o jednom „...z pokorných mužů tužeb...“, kde dále sebe charakterizuje jako starce, „...jehož život uplynul v bolesti a léta v žalu“. (Komenský 1992) Kde bral sílu k další práci, k další aktivitě? Jak to, že jej tolik životních tragédií a překážek nesrazilo na kolena? Kde se v tak zkoušeném (zkroušeném?) člověku bralo tolik síly?

Není pravdou, že vše snášel s úsměvem na tváři a s radostí v srdci. Vždyť on sám se přiznává – ke smutku, k bezesným nocím, k úzkosti, která jej svírala. U Komenského se navíc netýkala pouze jeho samotného. Při četbě jeho slov nemůžeme nepocítit naléhavost, se kterou volal po nápravě věcí lidských, tedy filosofie, náboženství, politiky. Nemůžeme si nevšimnout obrovské tíhy zodpovědnosti, jakou on sám na sebe za tehdejší lidstvo vzal. S jakou láskou, s jakou bolestí, s jakou úporností píše své dílo, a třebaže i znovu, neúnavně, s jasným cílem být nápomocen ke spáse světa.

To, co mu patrně dodávalo vnitřní sílu, byla jeho upřímná a v pravém smyslu slova vroucí víra. I přes všechny tragédie, které v průběhu svého života zažil, Bůh byl tím, který neustále stál při něm a jehož blízkost cítil. Věřil v ni. A byl odhodlán všechny nesnáze – i svůj vlastní smutek a úzkosti – překonat.

V závěru *Labyrintu světa a ráje srdce* sděluje člověku, (který je na tom podobně jako on?), že má nejen přijímat vše, co mu život přináší, ale navíc to vše má přijímat s radostí. Téměř to zní jako slova člověka, kterého v životě nic zlého nepotkalo. Víme, že opak byl

pravdou. „Stůj v losu svém až do skonání svého: užívaje potěšení, k němuž jsem tě přivedl, s radostí.“ (Komenský 1992: 173–174) A Komenský v tomto svém losu života dokázal stát a vydržet.

Na jiném místě píše neméně „povzbuzující“ slova: „Kdo nic nezakusil, málo ví.“ (Komenský 1992: 210) Zdá se, jako kdyby i on sám čerpal ve svém díle z toho všeho, co sám zakusil a zažil. V knize *O sirobě* dokonce přiznává, že i smrt rodičů jemu k dobru byla. To, co nás nezabije, nás vždy posílí. A Komenský byl „posílen“ již od svého dětství, dá se říci, téměř svrchovaně. Sám si však musel ve svém životě často dodávat tolik potřebnou sílu, jeho nezdolnost nepřicházela automaticky, sama od sebe. „Prober se, má mysl, probud' se, mé srdce.“ (Komenský 1992: 76) A dodává: „...setřeste malátnost všechny mé smysly! Jen aby do tak významného snažení nepronikla ochablost, jen aby se noční úvahy nevykradly mezi myšlenky vzniklé za dne a sny aby nevytlačily skutečnost!“ (Komenský 1992: 76)

J. A. Komenský nevidí náš svět pouze jako místo světla, jako Boží svět, ale také jako pochmurný chaos temnot. „Vždyť celá ta hromada našich zmatků, (...) není nic jiného, než pochmurný chaos temnot, a není přece jiného prostředku k zahnání temnot, než je světlo.“ (Komenský 1992: 141)

O to více se však musíme z tohoto chaosu temnot dotýkat světla, toho prostředku, který temnotu zahání. Jak pojímá Komenský tmu? Tma zakrývá věci, a nejen to, zaplétá je, ukrývá, obrací dovnitř. „Tma je (...) jako mrak, který zahaluje a zakrývá věci, takže nelze vidět, co je to, jaké je to a jak veliké je to, co nás obklopuje, a tím méně to, jaký je vzájemný vztah věcí samých mezi sebou. (...) Tma (...) sebe a spolu s sebou i věci obrací dovnitř, zaplétá, zamyká a schovává do skrýší.“ (Komenský 1992: 142) Tma tedy není neaktivní,¹ ale působí, např. tím, že nedovolí proniknout světelným paprskům. „Nic je propast bez začátku a bez konce, bez počtu a míry. Pro ně neplatí žádné kde, žádné kdy, žádné kolik, žádné takové nebo takové, ale přece obsahuje v sobě možnost všeho, protože není nic, co by mu mohlo stát v cestě.“ (Komenský 1992: 338)

Tma dělá věci a svět kolem temnými, ale ne jako tajemství, které nelze proniknout, ale jako záměrnou nevědomost. Tajemství není totéž co tma a nicota. Tajemství je to, co doposud není nebo ani nemá být lidským očím prosvětleno, a proto je skryto. Není však úmyslně zapleteno, zamčeno, schováno do skrýší. „Věčná tma (...) je propast věčných hrůz a úzkostí.“ (Ž 49, 20) „Světlo poskytuje věcem i lidskému duchu krásu a radost, tma smutek a ošklivost. Konečně světlo má podobu života, tma podobu smrti.“ (Komenský 1992: 143) Komenský rozlišuje trojí působení tmy (podobně jako je i trojí světlo) – tmu v rozumu, tmu ve vůli a tmu ve svědomí, jak on sám vysvětluje, spojenou s city.

„Protikladem věčného světla je věčná tma. Světlo v rozumu (...) má svůj protiklad ve tmě, jíž je neznalost věcí. Tma ve vůli je nečistota myslí. Lidé, kteří jsou jí poskvrněni, jsou nazýváni syny tmy, poněvadž mají zálibu v dílech tmy. Tma ve svědomí je úzkost myslí, která si je vědoma své nepravosti a špatnosti. Tato úzkost je předehrou věčných pekelných temnot.“ (Komenský 1992: 143)

¹ Připomíná nám to Heideggerovo nic a nicotu, i když Komenský patrně navazoval na Platóna, který klade do kontrastu světlo a tmu jako bytí x nebytí; v Platónově jeskyni, lidské společnosti, je tma a lidé vidí pouze stíny...

Tma je propast věčných hrůz a úzkostí. Ve filosofii se často setkáváme se symbolikou propasti (nebo také hlubiny) v lidském životě. Propast je např. u B. Pascala místem smrti. Stojíme všichni nad propastí (smrtí) a jsme pošetilí, když čekáme pomoc od těch, kteří nad tou propastí stojí spolu s námi. Jen čekáme, až na nás dojde řada...² (Pascal 1973: 111)

U Komenského neznamena propast jednoznačně smrt, ale také věčnost a nekonečnost. Ve svých životech stojíme nad propastí smrti i věčnosti, ale liší se od sebe. Ta jedna spočívá v Bohu, tedy v dobru, ta druhá je pak věčnou tmou, nicotou, úzkostí, hrůzou.

Také G. Marcel hovoří o propasti, která je v člověku. Její dno je rovněž bezedné. Propadající se do hlubin své propasti, nenajdeme tam někde v hlubině sebe sama, jak očekáváme (kdo jiný by mohl být na dně našich propastí, než my samotní?), ale najdeme tam vždy druhého člověka. Na pomyslném dně kdes v hlubinách našich propastí nejsme my, ale někdo jiný...³ Proč? Protože člověk sám sebe „nevlastní“ ani tělesně; a tam, kde se podle G. Marcela chce dotknout, najít sebe sama ve svých vlastních hlubinách, tam nachází druhého člověka, ke kterému se upíná, díky kterému vnímá i svou vlastní existenci. Také podle Hérakleita nikdy nedojdeme na hranice své duše, tak široké má určení.⁴ (Hérakleitos: B 45) Tak také nikdy nedopadneme na dna svých propastí...

V Bohu není podle Komenského žádná tma, temnota, protože Bůh je světlo. Avšak: „Ten, kdo tě učinil, je propastí věčnosti.“ (Komenský 1992: 512) Jak tomu rozumět? V případě Komenského pojetí propastí je v propasti věčnosti (v nás samotných) buď láska – Bůh, nebo tma – nicota, úzkost, která však není tichá, mlčící, bez pohybu, ale je aktivní a živá... Bez konce, bez časů, na věky. Jak děsivá představa!

Člověk je podle Komenského nejen mikrokosmos, ale rovněž mikrotheos. „Nejvyšší dokonalost člověka je nadevše viditelná, protože představuje svým tělem celý svět, duší samotného stvořitele světa, Boha. Proto se mu nikoli nevhodně říká mikrokosmos a mikrotheos (malý svět a malý bůh).“ (Komenský 1992: 491)

Člověk v sobě obsahuje Vesmír v malém. Každý člověk je svým vlastním Vesmírem. A jeho vlastní Vesmír má také své vlastní, vnitřní světlo. „Mikrotheos se mu právem říká, protože Boží obraz v člověku není přírůbek (ozdoba připadající již ustavené podstatě), ale nejvlastnější podstata člověka, bytnost a přirozenost, živý a trvalý obraz věčného, nekonečného světla myslí.“ (Komenský 1992: 491) „Člověk však obsahuje také propast nicoty, a má tedy v sobě obě propasti, takže bys o tom správně řekl slovy žalmu: Propast propastí se ozývá.“ (Ž 42, 9) (Komenský 1992: 143) Člověk je tak propastí věčnosti ve smyslu dobra, kterým je Bůh. Zároveň je i propastí nicoty.

Člověk je však zároveň bytostí tří světél a „...propast propastí, která se ozývá“. Člověk je mikrotheos a mikrokosmos zároveň. Mikrotheos znamená, že v sobě nosíme

² „Ženeme se bezstarostně do propasti, když jsme si napřed dali něco před oči, aby ji nebylo vidět...“

„Představme si množství lidí v okovech, vesměs odsouzců k smrti; a den co den jsou někteří z nich rdoušeni před zraky ostatních; ti, kteří zůstanou, spatřují v postavení bližních vlastní osud, a tak hledí jedni na druhé s bolestí a bez naděje a čekají, až na ně dojde řada. Toto je obraz postavení člověka.“ (Pascal 1973: 111 a 87)

³ „Cesta, která vede ode mne k druhému, prochází mými vlastními hlubinami.“ (Bendlová 1993: 73; text: o mých základních záměrech)

⁴ „Ani ten, kdo prochází všechny cesty, nemůže svým krokem najít hranice duše: tak hluboké má určení.“ (Hérakleitos: B 45)

samotného Boha. Mikrokosmos je chápán jako vesmír v nás samotných. Bůh je propastí věčnosti a pouze člověk je zároveň také propastí nicoty – pokud v sobě nosíme Boha, jsme obojím – propastí věčnosti propojenou s propastí nicoty.

Člověk tak má v sobě obojí, propast věčnosti, která je spojena s dobrem a láskou, tedy s Bohem. Ale nese v sobě také propast nicoty, možné zlo. Můžeme si tedy ve svých životech svobodně vybrat, do které z propastí se propadneme – do propasti Boží, nebo do propasti nicoty, do propasti tmy... Do propasti zla.

Člověk má svobodnou volbu. Na základě svého vlastního rozhodnutí se může svou smrtí propadnout buď do propasti – hlubiny věčné Boží přítomnosti, tedy do hlubiny naplněné dobrem, a jak říká Komenský, *Věčnou láskou*, (Komenský 1992: 339) nebo do propasti nicoty, tedy do propasti tmy a úzkosti, která je rovněž věčná, bez konce. „Přichází jítro, ale ještě je noc. (Iz 21,12) Nebo: Čekáme na světlo, a je tma, na úsvit, a chodíme v šeru.“ (Iz 59,9) (Komenský 1992: 199)

Jak nepadnout, nepropadnout se do onoho pochmurného chaosu temnot, jak jím nebýt pohlcen, jak se nenechat pohltnout, když jsme zde na zemi tímto vším obklopeni? Navíc, když: „Bůh (...) vůli a svobodu člověka nechává bez porušení, (...) pokud člověk nechce, ponechá každého jemu samému a nechá jej zahynout...“ (Komenský 1992: 484) Těmito slovy Komenský objasňuje svobodnou volbu každého člověka. Pokud člověk Boha odmítne, nevnučuje se mu. „...pro které světlo není světlem, pro ty ani rozum není rozumem, ani Bůh k nim nemluví, když mluví.“ (Komenský 1992: 173)

Svobodná vůle člověka dává každému z nás prostor k poznání dobra i zla, světla a tmy. Každý z nás je za svůj život zodpovědný. Protože každý člověk je: „...nekonečný (svou) vůlí. Může totiž chtít nebo zase nechtít nekonečně mnoho věcí: zavrhnout poznané dobro, zavírat oči před sluncem, zacpávat si uši před pravdou a dokonce všechno potlačovat ve svém svědomí, a tak se může vzpírat i Bohu, prameni pravdy a dobroty, a konečně i sobě samému.“ (Komenský 1992: 492)

Proč může člověk „zvítežit“ nad pochmurným chaosem temnot? Komenský odpovídá s velikou nadějí, vkládající do dobra jako takového, a to těmito slovy: „Světlo se o sebe nikdy nebojí, má-li se utkat s temnotou...!“ (Komenský 1992: 211)

Člověk se může rozhodnout sám. Každému jsou dány schopnosti světla poznání, každý člověk přichází na svět s třemi kořeny lidské vznešenosti. Můžeme se tedy sami rozhodnout pro Boží svět, nebo pro chaos temnot. A pokud pro některé lidi světlo není světlem, může být tím ukazatelem světla nějaký jiný člověk. Člověk může být člověku tím, kdo ukazuje cestu ke světlu – paidagogem.

Být „paidagogem“, průvodcem v poznání, tím, kdo podává pomocnou ruku v pochmurném chaosu temnot, jímž je tento náš svět, to není jen náplní profese, povolání, ale výsostné poslání, díky němuž se prokazuje a prosvětluje naše lidství. Ale také pedagog může propadnout onomu chaosu – proto je péče o duši v podobě neustálého tázání, hledání, postupného nalézání „světla“ pro každého člověka tolik významná. Světla, které můžeme najít nejen v hlubině nás samotných (v ráji srdce), ale také v té hlubině, kde již dle G. Marcela nenacházíme sebe samého, ale druhého člověka.

Nastupuje nám nyní slovy R. Palouše „čas výchovy“, čas „výchovy ve světověku“, kdy si závažnost i nesmírnou důležitost výchovy uvědomujeme? Nebo žijeme již jen ve „scholarizovaném“ světě, kde Boží svět není Božím světem; ve kterém se výchova stala pouze prostředkem pro úspěch v podobě výkonu a svět se stává skutečným „pochmurným chaosem temnot“, který pohlcuje či může pohltnout i ona světla v nás?

SEZNAM LITERATURY

BENDLOVÁ, Peluška. *Gabriel Marcel*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993. ISBN 80-7007-048-X.

DIELS, Herman, KRANZ, Walther. *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Zürich – Hildesheim: Weidmann, 2004. ISBN 978-3-615-12200-8.

HÉRAKLEITOS. Zlomky, B 45 (online). Dostupné z:
URL:<<http://fysis.cz/presokratiki/Herakleitos.htm>>.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Cesta světla*. Praha: Mladá fronta, 1992. ISBN 80-204-0291-8.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*: 1. sv. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0226-2.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*: 2. sv. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0227-0.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*: 3. sv. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0228-9.

PASCAL, Blaise. *Myšlenky: výbor*. Praha: Odeon, 1973.

ŽALMY. Praha: Biblické dílo Ekumenické rady, 1976.

(Mgr. Miriam Prokešová, Ph.D., absolventka doktorského studia filosofie výchovy, v současné době působí na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity v Ostravě.)